

אז מי באמת חיבר את ספר הזוהר?

והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע - בחיבור הזה שלך, שהוא ספר הזוהר... ומשום שעתידים ישראל לטעום מעץ החיים, שהוא ספר הזוהר הזה, יצאו בו מן הגלות ברחמים... ועץ הדעת טוב ורע, שהוא איסור והיתר טומאה וטהרה, לא ישלוט יותר על ישראל. (זוהר, רעיא מהימנא, פרשת נשא, קכד כ"ב, מתורגם ע"פ "הסולם", עמ' כו-כז)

- [אודות ספר הזוהר](#)
- [הופעתו של ספר הזוהר](#)
- [עדותו המפתיעה של רבי יצחק דמן עכו](#)
- [ביקורת הזוהר בקרב חכמי ישראל](#)
- [ספר הזוהר במחקר](#)
- [משמעות ההטעיה](#)
- [מסקנה כללית ונורת אזהרה](#)
- [נספח: לקט ראיות המצביעות על זמנו המאוחר של ספר הזוהר](#)
- [ספר מלחמות ה' במהדורה דיגיטלית חדשה](#)
- [צור קשר](#)

אודות ספר הזוהר

ספר הזוהר, ספר היסוד בתורת הקבלה. החיבור הפורס בפנינו את פנימיות התורה, נסתרות התורה, נשמת התורה. ואם תרצו: החיבור הפורס בפנינו את פנימיות היקום והקיום עצמם.

ספר הזוהר מקודש בעיני רבים כאחד מכתבי הקודש. הוא מחולל נפלאות, מצמיח ישועות. החזקתו בבית נחשבת כסגולה. הקריאה בו נחשבת כמעלה גדולה, גם אם אין מבינים את הנאמר. ממש אור גנוז ממרומים.

על מנת להמחיש שמץ מהיחס כלפי ספר הזוהר, אצטט מתוך עלון שהופק על ידי גוף המכנה עצמו "מפעל הזוהר העולמי", וכך נכתב בו:

לימוד שעה זוהר בשבת שווה מאה מיליון שנה תורת הנגלה!! אם כן לימוד חמש דקות זוהר בשבת שווה מאה מיליון חודשים תורת הנגלה. ועוד כפול אלף הם מזכי הרבים... ובמניין עוד כפול אלף, ובמירון עוד כפול אלף, והכל כפול חצי מיליון לומדי דף הזוהר, יוצא חמשים קוודריליון חודשים תורה לימוד פשוט. ולפי הבאר־מים־חיים יוצא כי 50 קוודריליון מכפיל את עצמו לכל אחד ואחד מהלומדים, כלומר כפול 50 קוודריליון... ולפי הס"ח עוד כפול 15 מיליון כנגד 15 מיליון יהודים שיש בעולם... שהוא במלים: 37 ספטייליארד 500 ספטייליון בחודשים...

... כשהנך מקדיש דקה בלבד ללימוד דף זוהר ומצטרף ל-250,000 לומדי הזוהר הקדוש, נחשב כאילו אתה מסיים 250,000 פעמים כל ספר הזוהר!!! (אור הזוהר, גיליון 91).

ואילו באתר האינטרנט של "מפעל הזוהר העולמי" מופיעה ההנחיה המעניינת הבאה:

סגולה לבעל עסק: בנידון שאר הלימוד יהיה בזה האופן, מי שהוא בעל עסק גדול יהיה רוב לימודו בזהר הקדוש, אף כשאינו מבין, כי מה אכפת ליה שאינו מבין, אפילו הכי הוא סגולה. (מאמרי אדמו"ר הזקן הקצרים דף תקע"א)

כה גדולה מעלתו של ספר הזוהר, עד שעדיף לקרוא בו גם מבלי להבין מאשר לעסוק בלימוד תורה, משנה, תלמוד והלכה... (מעניין שמחבר ההנחיה מעדיף את **הסגולה** שבקריאת הזוהר על פני המצווה שיש בתלמוד תורה, וכמו כן, הוא ככל הנראה אינו רואה בלימוד התורה סגולה).

אולם, מה ידוע לנו בעצם על ספר הזוהר?

מתי הוא הופיע לראשונה? מי חיבר אותו באמת? והאם דבריו עולים בקנה אחד עם המסורת שנמסרה לנו בידי חז"ל ורבותינו בעלי ההלכה?

הופעתו של ספר הזוהר

ספר הזוהר, כפי שידועים הכול, מדבר בשמו של רבי שמעון בר יוחאי, אותו תנא מופלא, תלמידו של רבי עקיבא, שהסתתר מפני הרומאים במערה יחד עם בנו במשך שלוש עשרה שנה ולמד תורה במסירות נפש. לפי המתואר בספר הזוהר, עם צאתו מן המערה קיבץ רבי שמעון בר יוחאי סביבו חבורת תלמידים ועסק עמם בנסתרות התורה. בספר הזוהר שוטחים רשב"י ובני חבורתו את סודות התורה, חלקם מפי משה רבינו בכבודו ובעצמו שמגיע ומוסרם לרשב"י.

פחות ידועה העובדה שהחיבור הנקרא ספר הזוהר הופיע לראשונה במאה השלוש-עשרה, בספרד הביניימית, כאלף ומאה שנה אחרי זמנו של התנא רבי שמעון בן יוחאי שחי בארץ ישראל בימי מרד בר־כוכבא.

כדאי לקרוא פסקה זו שנית: ספר הזוהר נודע לעולם לפני כשבע מאות שנה בלבד, כמאתיים שנה אחרי פטירתו של רש"י, כמאה שנה אחרי פטירתו של הרמב"ם, וכאמור, כאלף ומאה שנה אחרי זמנו של רבי שמעון בר יוחאי. הספר לא היה ידוע לאיש לפני תקופה זו, ולא היה רמז לקיומו.

רבי חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א, 1724-1806), שהחשיב מאד את ספר הזוהר, נדרש לשאלה: היכן היה ספר הזוהר באותו פרק זמן ארוך שבין חיבורו המשוער לבין הופעתו על בימת ההיסטוריה. בספרו "שם הגדולים" מביא החיד"א מסורת לפיה נמצא ספר הזוהר בתוך ארון הטמון באדמה על ידי "מלך אחד ממלכי מזרח" במהלך ביצוע עבודות חפירה. הלה שלח את הספר ל"חכמי אדום" (חכמי הנוצרים) שלא הבינו את טיבו, עד שיהודים ראו את הספר ואמרו למלך שהוא חיבור עמוק מאד וכי רק במדינת טוליטולא (כך נקראה טולדו תחת השלטון המוסלמי) נמצאים יהודים שיכולים להבינו, ובעקבות כך שלח המלך את הספר לחכמי טוליטולא.

הסבר זה משקף את הגישה המסורתית הטוענת כי ספר הזוהר אכן חובר על ידי רבי שמעון בר יוחאי כפי שהספר טוען, וכי הספר היה טמון באדמה משום מה עד שמצאו מלך ממלכי מזרח.

גישה זו בעייתית למדי, מאחר והעובדה שהחיבור הופיע יש מאין אחרי כל כך הרבה שנים, ולא היה במשך הזמן הזה בידיים יהודיות מוסמכות, ולא זכה במשך כל התקופה הזו למסורת של פירוש והבנה, מציגה אתגר שאינו ניתן לפתרון: מנין לבעלי הגישה הזאת שהספר אינו זיוף? פסבדואפיגרף? (כלומר, ספר שחיבורו מיוחס לחכם קדמון ומפורסם על מנת להגדיל את כבודו והשפעתו)? הרי הכול מודים שאין כל מסורת על מקורו של הספר הזה, ואין כל רמז בספרות חז"ל הענפה לקיומו של הספר הזה או לכך שרשב"י חיבר בכלל ספר! והלא באלף ומאה השנים שחלפו מאז חי רשב"י, יכלו לקום אינספור מחברים ולייחס את דבריהם אליו (כפי שאכן אירע לחיבורים נוספים שיוחסו לרשב"י, ולחיבורים אחרים שיוחסו שלא בצדק למחברים אחרים, וראו להלן). מובן מאליו שהקורא אמור לשאול את עצמו, מנין לו שרשב"י חיבר את הספר ולא האדם, או חוג המקובלים, שהפיץ את הספר הזה במאה השלש-עשרה? שאלה נוספת ובעייתית במיוחד היא: בספר העוסק כביכול בסתרי תורה ופנימיות התורה, ספר שמושתת על ביטויים מטאפוריים ועל דימויים מושאלים, אמורה להיות מסורת מוסמכת של פירוש והבנה, המועברת מרב לתלמיד, והלא הכול נאלצים להודות שבמשך למעלה מאלף שנה לא היתה מסורת שכזו. (קיימות הוכחות לכך שהספר ותכניו לא היו ידועים לפני זמן הופעתו. בין השאר, ניתן לגלות בספר פירושים שרבותינו הראשונים, כמו הרמב"ן שחי זמן קצר לפני הופעת הזוהר, מייחסים לפרשנים אחרים ולא לחז"ל או לספר הזוהר).

עדותו המפתיעה של רבי יצחק דמן עכו

מסתבר ששאלת מקורו של ספר הזוהר אכן העסיקה את בני הדור בו הוא הופיע לראשונה, ובהקשר לכך מצוי בידינו מסמך מרתק המגולל את סיפורו של רבי יצחק דמן עכו (1250-1340), מגדולי חכמי עכו בדורו, אשר יצא להתחקות אחר מקורותיו של ספר הזוהר שטיבו יצא בעולם בימיו. מאלף לקוראו בשלמותו על מנת להבין את הלך רוחם של בני הדור ההוא ואת תמימותם. המעוניין בקיצור הדברים, ימצאם אחר הציטוט, אולם זוהי עדות מרתקת וכדאי לקוראה:¹

... ובשנת ס"ה היה זה ר' יצחק דמן עכו בנבארה באישטלייא, וניצל מעכו, ובשנת ס"ה עצמה בא לטוליטולה. ומצאתי בספר דברי הימים שלו, ר"ל מר' יצחק דמן עכו... והוא הלך לספרד לחקור כיצד נמצא בזמנו ספר הזוהר אשר עשה ר' שמעון ור' אלעזר בנו במערה... וזה לשונו:

ומפני שראיתי כי דבריו מופלאים, ישאבו ממקור העליון המעיין המשפיע בלתי מקבל בשכמל"ו, רדפתי אחריו ואשאלה את התלמידים הנמצאים בידם דברים גדולים ממנו מאין בא להם סודות מופלאים מקובלים מפה אל פה אשר לא ניתנו ליכתב ונמצאו שם מבוארים לכל קורא ספר. ולא מצאתי תשובותיהם על שאלתי זאת מכוונות, זה אומר בכה וזה אומר בכה. שמעתי אומרים לי על שאלתי כי הרב הנאמן הרמב"ן ז"ל שלח אותו מארץ ישראל לקטלונגיא לבנו, והביאו הרוח לארץ ארגון, ויש אומרים לאלקנט, ונפל בידי החכם ר' משה די ליאון, ויש אומרים שמעולם לא חיבר רשב"י ספר זה, אבל ר' משה זה היה יודע שם הכותב ובכוחו יכתוב ר' משה זה דברים מופלאים

¹ ספר יוחסין השלם לרבי אברהם בן שמואל זכות (1452-1515), מהד' פיליפוסקי עמ' 88-89, עם תיקונים על פי נוסח כתב יד אוקספורד, על פי המובא ב"משנת הזוהר", עמ' 29-30. ספרו המקורי של ר' יצחק דמן עכו, המכונה בספר יוחסין "ספר דברי הימים", נמצא בעבר באוסף גינצבורג שבפטרסבורג אלא שעקבותיו אבדו (שם, עמ' 32).

אלה, ולמען יקח בהם מחיר גדול כסף וזהב רב תולה דבריו באשלי רברבי לאמר: מתוך הספר אשר חיבר רשב"י ורבי אלעזר בנו וחבריו אני מעתיק להם דברים אלו.

ואני בבואי ספרדה ואבוא אל עיר ואלדוליד אשר המלך שם, ואמצא שם לר' משה זה ואמצא חן בעיניו וידבר עמי וידר לי וישבע לאמר: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף אם לא הספר הקדמון אשר חיבר רשב"י אשר הוא היום בביתי במדינת ישיבתי היא אוילה, בבואך אלי שם אראך. ויהי אחר הדברים האלה נפרד ממני, וילך ר' משה זה אל עיר אריבאלו לשוב אל ביתו לאוילה, ויחלה באריבאלו וימת שם.

וכשמעי הבשורה היטב חרה לי עד מוות. ואצא ואשים לדרך פעמי ואבוא אל אוילה ומצאתי שם חכם גדול וזקן ושמו ר' דוד די פאנקורבו, ואמצאה חן בעיניו ואשביעהו לאמור: הנתבררו לו סודות ספר הזוהר, שבני אדם נחלקים: זה אומר בכה וזה אומר בכה, ור' משה עצמו נדר לי ולא הספיק עד שמת ואיני יודע על מי אסמוך ולדברי מי אאמין.

ויאמר: דע באמת כי נתברר לי בלא ספק שמעולם לא בא לידו של ר' משה זה, ואין בעולם ספר זוהר זה, רק היה ר' משה בעל שם הכותב, ובכוחו כתב כל מה שכתב בספר הזה, ועתה שמע נא באיזה דרך נתברר לי:

דע כי ר' משה זה היה מפזר גדול, ומוציא בעין יפה ממונו, עד שהיום הזה ביתו מלא כסף וזהב שנתנו לו העשירים המבינים בסודות גדולים, אלה אשר יתן להם כתובים בשם הכותב, ומחר נתרוקן כולו עד שעזב אשתו ובתו הנה ערומות שריות ברעב ובצמא בעירום ובחוסר כל. וכשמענו שמת בעיר אריבאלו ואקום ואלך אל העשיר הגדול אשר בעיר הזאת, הנקרא ר' יוסף די אוילה, ואומר לו: עתה הגיע העת אשר תזכה לספר הזוהר אשר לא יערכנו זהב וזכוכית אם תעשה את אשר איעצך. ועצתי היא זאת, שיקרא ר' יוסף זה לאשתו, ויאמר לה: קחי נא מנחה נאה ביד שפחתך ושלחי אותה לאשת ר' משה, ותעש כן. ויהי ממחרת ויאמר עוד לה: לכי נא ביתה אשת ר' משה, ואמרי לה: דעי כי רצוני הוא להשיא את בתך לבני, ואלו לא יחסר לחם לאכול ובגד ללבוש כל ימך, ואין אני מבקשת ממך דבר בעולם, רק ספר הזוהר אשר היה אישך מעתיק ממנו ונותן לבני אדם. דברים אלו תאמרי לה לבד ולבתה לבד, ותשמעי את דבריהן אשר יענוך, ונראה היהיו מכוונים אם לא. ותלך ותעש כן.

ותען אשת ר' משה ותישבע לאשת ר' יוסף לאמור: כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, אם מעולם ספר זה היה עם אישי, אבל מראשו ולבו, מדעתו ושכלו כתב כל מה שכתב. ואומרה לו בראותי אותו כותב מבלעדי דבר לפניו: **מדוע תאמר שאתה מעתיק מספר, ואתה אין לך ספר רק מראשך אתה כותב?** הלא נאה לך לאמר כי משכלך אתה כותב, ויותר כבוד יהיה לך? ויען אלי ויאמר: אילו אודיע להם סודי זה שמשכלי אני כותב לא ישגיחו בדברי ולא יתנו בעבורם פרוטה, כי יאמרו כי מליבו הוא בודה אותם, אבל עתה, כאשר ישמעו שמתוך ספר הזוהר אשר חיבר רשב"י ברוח הקודש אני מעתיקם, יקנו אותם בדמים יקרים, כאשר עיניך רואות. אחר כך דיברה אשת ר' יוסף זה עם בתו של ר' משה את הדברים אשר דברה עם אמה להשיאה לבנה ולתת לאמה לחם ושמלה, ותען לה כאשר ענתה אמה, לא פחות ולא יותר. התרצה עדות ברורה יותר מזו?

כשמעי דבריו אלה נשתוממתי ונבהלתי מאד, ואמין אז כי לא היה שם ספר, רק בשם הכותב היה כותב ונותן לבני אדם. ואסע מאוילה ואבוא אל עיר טאלאבירה, ואמצאה בה חכם גדול מופלא נדיב לב וטוב עין, שמו ר' יוסף הלוי בנו של ר' טודרוס המקובל. ואחקורה ממנו על אודות הספר הזה. ויען ויאמר אלי: דע והאמן כי ספר הזוהר אשר חיבר רשב"י היה בידו של ר' משה זה, וממנו יעתיק ויתן לאשר טוב בעיניו. ועתה ראה בחינה גדולה אשר בחנתיו לר' משה, אם מתוך ספר קדמון יעתיק או בכח שם הכותב יכתוב. והבחינה היתה שימים רבים אחרי כתבו לי קונדרסים גדולים ורבים מהזוהר, גנזתי לי אחד מהקונדרסים ואומר לו כי אבד ממני ואחלה את פניו להעתיקו לי שנית, ויאמר לי: הראני נא אחרית קונדרס אשר לפניו, וראשית הקונדרס אשר יבא אחריו, ואני אעתיקנו לך שלם כראשון אשר אבד לך, ואעש כן. אחר ימים מועטים נתן לי הקונדרס מועתק ואניחהו עם הראשון, וארא כי אין ביניהם הפרש כלל, לא תוספות ולא מגרעת, לא שינוי ענין ולא שינוי דברים, אבל שפה אחת ודברים אחדים, כאילו הועתק קונדרס מקונדרס. היתכן בחינה גדולה יותר מזו ונסיון חזק מזה? ואסע מטאלבירה ואבוא אל העיר טוליטולה, ואוסיף עוד לחקור על הספר הנזכר אל החכמים ותלמידיהם. ועדיין מצאתים חלוקים, זה אומר בכה וזה אומר בכה. וכאשר סיפרתי להם בענין בחינת החכם ר' יוסף הנזכר, אמרו לי שאין זה ראיה. כי נוכל לומר שטרם נותנו לאדם קונדרס מאשר יכתוב בכוח שם הכותב, יעתיקו תחילה לעצמו ולעולם לא יתרוקן ממנו, אבל יעתיק ויתן יעתיק ויתן, כמעתיק מספר קדמון. אמנם נתחדש לי ענין, כי אמרו לי תלמידים שראו איש זקן ושמו ר' יעקב תלמיד מובהק של ר' משה זה, אשר היה אוהבו כנפשו, שהיה מעיד עליו שמים וארץ שספר הזוהר אשר חיבר רשב"י ...

כאן מסתיימת ההעתקה, ובעל ספר יוחסין מציין: "ולא מצאתי בספר תשלום זה הדבר".

קצרים של דברים: רבי יצחק דמן עכו מתאר את ימיו הראשונים של ספר הזוהר בעולם. ספר הזוהר, הכתוב בשם של חבורת תנאים ואמוראים אשר רשב"י עומד בראשם, יוצא לאור קונטרסים קונטרסים. בני הדור בו יצא ספר הזוהר לאור התלבטו בשאלה האם הספר הוא אותנטי או שאינו אלא המצאה של חכם בשם משה די ליאון שפעל בספרד והיה אחראי להפצתו.

רבי יצחק נוסע להיפגש עם די ליאון שמבטיח להראות לו את כתב היד האותנטי של הזוהר אולם נפטר לפני מימוש הבטחתו. בצר לו מגיע רבי יצחק לעירו של די ליאון ופוגש שם "חכם גדול וזקן" בשם ר' דוד די פאנקורבו ומנסה לברר את מבוקשו באמצעותו. ר' דוד מודיע לו שכאשר נעשה ניסיון לרכוש את כתב היד האותנטי של הזוהר מידי אשתו של די ליאון ובתו, הודו הרעיה והבת (כל אחת בנפרד) שמעולם לא היה כתב יד אמתי של הזוהר, וכי משה די ליאון בעצמו הוא שחיבר את ספר הזוהר, ותלה אותו ברשב"י כדי שדבריו יתקבלו וכדי שיוכל למכור אותם בדמים מרובים.

בהמשך, מספר רבי יצחק על "ניסוי" שביצע חכם בשם ר' יוסף הלוי ובאמצעותו הוכיח שספר הזוהר הוא אותנטי, ואחר, מביא רבי יצחק את פרכתו של הניסוי מפייהם של חכמי טוליטולה. הקורא קטע זה משתומם מהתמימות והעדר התחכום של ניסוי של ר' יוסף, ואף משתומם הוא לנוכח העובדה שרבי יצחק עצמו לא עמד על הליקוי שבניסוי זה, וכי הוצרך להגיע לטוליטולה על מנת להבין שהניסוי אינו מצביע על דבר.

ביקורת הזוהר בקרב חכמי ישראל

לאור האופנה השלטת היום, לפיה נדרשים אנו להאמין כי ספר הזוהר חובר על ידי רשב"י, מפתיע לגלות שגם חלק מחכמי ישראל הבינו שמשהו אינו תקין בספר הזוהר וכי הוא לא יצא (עכ"פ כולו) מתחת ידיו של רבי שמעון בן יוחאי. בין העבודות המוקדמות יותר ניתן למנות את הספרים "בחינת הדת" של רבי אליהו דלמדיגו (1458-1493), ו"ארי נהם" של רבי יהודה אריה ממודנה (1571-1648), שיצאו בביקורת נוקבת וקשה על ספר הזוהר ועל הקבלה בכללה. חכמים אלה דחו בשתי ידיים את ייחוס ספר הזוהר לרשב"י ואת אמונותיהם של המקובלים. עבודה מקיפה על ספר הזוהר ביצע רבי יעקב עמדין (היעב"ץ, 1698-1776) מגדולי הרבנים במאה הי"ח שהקדיש לנושא את ספרו "מטפחת ספרים" וטען שהוכנסו בספר הזוהר חומרים "מאחרונים מאד". (ניתן להוריד ספרים אלה חינם מאתר hebrewbooks.org, לחץ על שם הספר להורדתו).

רבי משה סופר (1762-1839), ה"חתם סופר" המפורסם, קילס את הספר "מטפחת ספרים" וכתב עליו: "דבר גדול דיבר הנביא ז"ל (= ר' יעקב עמדין!) בעניין זה, הלא ישתוממו רואיו" (שו"ת חתם סופר, ח"ו נ"ט). בנוסף, אמר החתם סופר לתלמידיו ש"אילו היה יכולת ביד אדם להעמיד מדרשי רשב"י על טהרתן לבררם מתוך מה שנתחבר אליהם מחכמי הדורות שאחריו, לא יהיה כולו רק ספר קטן הכמות מאד מחזיק דפים מעוטים"². כלומר, לפי החתם סופר, רובו הגדול של החיבור הנקרא ספר הזוהר, לא חובר על ידי רבי שמעון בר יוחאי.

[בקשר לכך ראוי להביא את דבריו של שד"ל הכותב (ויכוח על חכמת הקבלה, עמ' 117-118): "לא ידעתי ולא שמעתי מימי שום ספר בעולם שניתוספו בתוכו מאמרים רבים כאשר קרה לספר הזוהר... שמאחר שנמצאו בספר הזוהר כל כך מאמרים אשר לא ייתכן לייחסם לתנאים ולאמוראים, אין ראוי לבעל שכל להקשות עצמו לדעת, להאמין שהמאמרים ההמה נוספו על הספר, אבל ראוי לו לגזור אומר שהספר כולו מזויף".]

רבי אלעזר פלעקלס (1754-1826), תלמידו המובהק של ה"נודע ביהודה", כותב בספרו "תשובה מאהבה" (ח"א סימן כ"ו) את הדברים החריפים הבאים:

הריני נשבע בתורת ה' שבספר הזוהר נמצאו כמה זיופים וקלקולים אשר הוסיפו, ועלה אחד (= עמוד אחד) מתלמוד בבלי, הויות דאביי ורבא, קדוש יותר מכל ספר הזוהר... כי כל הדורות מראש לא זכרו (= הזכירו) מספר הזוהר מאומה, לא בהקיץ ולא בחלום, כי הנה אם אמת הדבר שהחיבור הזה הוא מהתנא רבי שמעון בר יוחאי אשר רבי יהודה הנשיא קיבל גם ממנו... איך לא זכר את הספר הזה בחיבורו ש"ס משניות או בשום מקום, ואף ר' יוחנן שחיבר תלמוד ירושלמי אינו מזכירו בשום מקום, ורבינא ורב אשי שחיברו תלמוד בבלי מאה שנים אחר חיבור תלמוד ירושלמי והיו סוף אמוראים ולא שמו רמז בכל התלמוד מספר הזוהר, ורבה בר נחמני שחיבר רבות (= מדרש רבה) ושוחר טוב וכיוצא בהם הרבה, לא זכרו מחיבור רשב"י. גם רבנן סבוראי והגאונים והרי"ף והרמב"ם ורש"י ותוס' והרמב"ן והרשב"א והרא"ש והטור, והילקוט שמעוני אשר אסף וליקט כל המדרשות והמכילתות והברייתות - כולם לא ידעו ולא ראו ממנו דבר, עד שזה קרוב לשלוש מאות שנים ענו ואמרו שמצאוהו... ואין אני חלילה מטיל דופי ופגם בכבוד התנא אלוקי רבי שמעון בר יוחאי, כי הוא היה מחסידי עליון, אלא אני אומר: לאו

² עדותו של הג"ר אליעזר ליפמן נייזאטץ (מי מנחות, פרעסבורג תרמ"ד, דף מג ע"ב) ששמע כך "בפירוש מפה קדוש אדומ"ו גאון ישראל קדוש ד' מכובד מוהר"ר משה סופר זצוק"ל אב"ד ור"מ דק"ק פרעשבורג, שאמר [כן] בפני רבים מתלמידיו".

גושפנקא דרשב"י ועזקתיה חתום עליה (= חותמו וטבעתו), ומי שיש לו חצי דעת יגיד כן, שהרי נזכרו בספר הזוהר כמה תנאים ואמוראים שהיו אחר רשב"י שנים רבות במספר, והארכת בזה במקום אחר מפי סופרים ומפי ספרים כמבואר בספר מטפחת להגאון מוה' יעב"ץ זצל"ה שגזר אומר שחלו בו ידיים מזייפים וחשד את החכם ר' משה דיליון יעיי"ש... והנה מיום שנתחדש ספר הזוהר הרבה נכשלו על ידו כי כמה דברים סתומים וחתומים אשר המציאו האחרונים להתעות בני אדם יושבי חשך השכל...

ניסיון נוסף להתנגד לזוהר ולקבלה נעשה בתימן בתחילת המאה העשרים על ידי הרב יחיא קאפח (1850-1931), "הרב הישיש", מגדולי חכמי תימן בדורו. הרב קאפח חיבר ספר בשם [מלחמות ה'](#), ובו הרצה את משנתו נגד הקבלה וספר הזוהר.³ בספרו מביא הרב קאפח נימוקים כבדי משקל לדחיית ספר הזוהר והקבלה. בין השאר הוא מביא את הכלל שקבע ר' זירא (חולין קמא ע"א-ע"ב): "לאו אמינא לכו כל מתניתא דלא תניא בי רבי חייא ובי רבי אושעיא - משבשתא היא, ולא תותבו מינה בי מדרשא?" (תרגום חופשי: "כלום לא אמרתי לכם שכל ברייתא שלא נשנתה בבית מדרשם של רבי חייא ורבי אושעיא - משבשת היא, ואל תקשו על פיה בבית המדרש?"). ר' זירא, דור שלישי לאמוראים, אינו סומך על דברי תנאים שהגיעו אליו מבלי שיקבלו תוקף ואישור בבית מדרשם של ר' חייא ור' אושעיא. דברי תנאים אלה חשודים אצלו כמשובשים, וממילא לא ניתן לסמוך עליהם. נקל לשער כיצד היה מתייחס ר' זירא לדברי תנאים ואמוראים שהיו מגיעים אליו ממרחק של עשרות דורות. בדומה, אומר רבי שמעון בן לקיש ("ריש לקיש", דור שני לאמוראים): "כל משנה שלא נכנסה לחבורה אין סומכין עליה" (ירושלמי עירובין, א, ו). ייחוס דברים לתנא או לאמורא, מבלי שיעברו "ביקורת איכות", לא הופך אותם למהימנים.

הרב קאפח הביא מדברי גדולי הפוסקים (כגון מרן בעל השלחן ערוך והרמ"א, הרדב"ז ובעל כנסת הגדולה, המהרש"ל ומהר"ם אלשקר, ועוד פוסקים יעיי"ש) לפיהם אין לחשוש לדברי הזוהר והמקובלים כשהם נגד דברי המשנה והתלמוד, ואפילו אם דברי הזוהר והמקובלים סותרים דבריו של פוסק יחידי (סימן טו).

ומוסיף וכותב הרב קאפח (סימן יד):

וכל זה הוא לפי ההנחה והיחוס שייחסו הזהר לרשב"י התנא, אך אחרי הביקורת שביקרו וחקרו חכמי לב אחריו, מבטן מי יצאו הדברים הנזכרים בו ואימתי יצא החבור הנזכר ומיד מי יצא. **ונתבאר באר היטב כי הוא חיבור אחד האחרונים ולא יצאו אותם הרעיונות מרשב"י התנא ע"ה כלל, כי נמצא בו כמה דברים בעיקרי אמונת תורתנו הקדושה היפך דברי רשב"י בתלמוד ובמדרשי רז"ל המפורסמים בישראל, ודאי שאין לסמוך עליו בשום דבר הנוגע למנהגי ישראל שנהגו בהם קדמונינו. ולא יפה עשו חכמי ימי הביניים ששינו עלינו כמה דברים בסידורי התפילות על פי הזהר והמקובלים, כי שינויים ההם יש מהם מביאים לידי מינות להאמין ברשויות הרבה ולעבוד אלהים אחרים כמו שיתבאר להלן.**

הרב קאפח מראה בספרו המפורט שספר הזוהר בלול באמונות אליליות הזרות ליהדות והנובעות בין השאר מאמונות הנוכרים. נוסף על כך, מלין הרב קאפח על כך שספר הזוהר משתלח במשנה ובתלמוד ומבזה את לומדיה (עד כדי שהוא מכנה את המשנה "קליפה" ו"אבן משכית"). אצטט עוד קטע מלשונו (סימנים נ, ס, קמא):

³ מהדורה דיגיטלית חדשה של הספר ניתנת לקריאה באתר. לחץ [כאן](#) למעבר לספר.

וכך אירע לנו שהטעו אותנו לסור מאחרי ה' אלהינו ולעבוד אלהים אחרים, ולהאמין באלוהות רבים על ידי ספר הזהר הנמסר לנו מיד מלך ממלכי העכו"ם היושבים במזרח,⁴ וייחסו הספר הלזה לרשב"י התנא בשקר, ומן הוא והלאה נשתנית אמונתנו מעט מעט עד שנהפכה לזרא. ורוב חכמי ישראל לא נתנו לב לדעת מקורו ומבטן מי יצאו הדברים רק האמינו למשאות שוא ומדוחים הטמונים בחובו, כאלו מרשב"י התנא הקדוש יצאו הדברים, ולכן לא שמו אל לבם למרורת הפתנים אשר בקרבנו כי לקחם בחלק שפתיו והדיחם, ונעשית הקבלה המזויפת לגבירה! והקבלה האמתית (= המשנה והתלמוד) המסורה לנו איש מפי איש ממש רבינו עד רבי ועד רב אישי ורבינא ור' יוחנן מרה דארעא דישראל נעשית לשפחה בזויה ומאוסה ח"ו... ובכן נשכבה בבושתנו ותכסינו כלימתנו איך עזבנו אמונתנו הצרופה המקובלת בידינו מנביאינו וחכמינו התלמודיים, ונפתינו למחבר הזהר והתיקונים המסית אותנו בחלקלקות להאמין באלוהות רבים ולעבוד אלהים אחרים... **ודאי שהדברים שנאמרו בזהר בענייני האלוהות לא כפי שרשב"י ע"ה נאמרו ולא יצאו דברים כאלה מפי שום תנא או אמורא מרבתינו ז"ל, ורק תלו אותן ברשב"י וחבריו בשקר.**

... על כן יאמר כל מי שנגע יראת השי"ת ירחיק עצמו כמטחוי קשת מכל המנהגים ודינים מחודשים על פי הקבלה החדשה השקרית אשר מקרוב באה... ספר תורה ותפלין ומזוזה שנכתבו על ידי ישראל האדוק בקבלה הלזו פסולים... אם שליח צבור אדוק בקבלה החדשה ובקי בה לא יענה אחריו אמן וקדוש וברוך ה' המבורך. שכל כוונתו לאל אחר זעיר אנפין. אם מקדש אשה או מגרשה לא יהיו העדים ממאמיני קבלה החדשה כי הקידושין והגט בטלים מפני שהם פסולי עדות דאורייתא, ונמצאת אשת איש נישאת לאחר על ידי גט בטל.

... אוי! כי על ידי הספר המתעה, הזהר והתיקונים, דמינו לעמים עובדי האלילים, (הודיים ומצרים וכשדים פרס ומדי ושאר אמונות הבנויים על לימודים נסתרים וסודות זרים אשר יסודתן בכוח המדמה).

ודברי פי חכם - חן (קהלת י, יב).

[בעקבות משנתו של הרב יחיא קאפח, נוסדה תנועת הדרדעים (מלשון דור דעה) שאימצה את תפיסתו של הרמב"ם ודחתה את תפיסת העולם הקבלית על קמעוניה ולחשיה. בתגובה לכך, סערו הרוחות ולא נחו שוחרי הזוהר עד שעירבו את חכמי ירושלים בוויכוח, והללו לא נתקררה דעתם עד שהטילו חרם על הרב קאפח. הרב קאפח מצדו לא נותר חייב, פרסם ספר תגובה בשם **"עמל ורעות רוח וחרמות ותשובתם"** והטיל חרם מטעמו ומטעם הרבנים שעמדו לצדו - על רבני ירושלים. בתימן עצמה הגיעה המחלוקת לידי הלשנות לשלטון ולידי אלימות קשה שדעכה רק עם עליית יהדות תימן ארצה. ממשיכי דרכם חוששים בדרך כלל לתת פומבי לדעותיהם מחשש להתנכלות].

⁴ טענה זו מתבססת על דבריו של החיד"א שהובאו לעיל. כזכור, ספר הזהר התגלה בספרד, אך מי שמייחס את כתיבתו לרשב"י, יצטרך להודות שהספר נכתב בארץ ישראל, וכי הגיע משם לספרד, והרי הוא כ"כבשר שנתעלם מן העין".

ספר הזוהר במחקר

התפיסה המקובלת כיום במחקר היא שספר הזוהר חובר סמוך ליציאתו לאור.⁵ יש סבורים שמשה די ליאון חיברו ויש סבורים שקבוצה של מחברים עמדה מאחוריו, אך עכ"פ הספר חובר בתקופתו של די ליאון ולא בתקופת חז"ל.

תפיסה זו אינה מבוססת בעיקר על העדות הנ"ל המובאת בשמו של רבי יצחק דמן עכו, אלא על בדיקת ספר הזוהר עצמו. ספר הזוהר מקבץ בחבורה אחת חכמים בני דורות שונים, הוא מביא דעות המנוגדות לדעות שמשמיע רבי שמעון בן יוחאי בתלמודים, ובנוסף הוא מבטא רעיונות שהובעו על ידי רש"י ובעלי התוס' שקדמו להופעתו. טענות אלה הושמעו כבר בעבר על ידי חכמי ישראל, והם הביאו את חלקם לטענה שהספר הזוהר יש שכבות מאוחרות - מזמנו של די ליאון האמור, אולם אחת הטענות המכריעות שהתחדשו במחקר היא ההיבט הלשוני: בדיקה מדוקדקת ומקיפה של לשון הזוהר מגלה כי הוא מחובר בארמית מלאכותית ומאוחרת: ארמית שחברה על ידי אדם שלא דיבר בלשון זו ולא שלט בה, וניסה ללא הצלחה לשחזר את הניב המערבי שהיה בפיו של רשב"י וחכמי ארץ ישראל. הארמית הזו המלאה ניבים וצורות מאוחרים שמקורם בשפת החכמים של ימי הביניים והיא זו שמעידה בראש ובראשונה על מלאכת הזיוף.

[ראה בנספח להלן שלל דוגמאות מתחומים שונים המצביעים על מקורו המאוחר של ספר הזוהר].

כאן המקום לציין כי תופעת הפסאודואפיגרפיה - תופעה ובה יצירה ספרותית מיוחסת לתקופה קדומה יותר מכפי שהיא, או לכותב נכבד ואמין יותר מאשר הכותב המקורי - היא תופעה ידועה גם בתולדות ספרותנו, ובייחוד בספרות הקבלה. וכך, לדוגמה, כותב רב סעדיה גאון על הספר המיסטי "שיעור קומה": "ספר שיעור קומה אין בידינו קבלה עליו מחכמי אמונתנו, לפי שאינו לא במשנה ולא בתלמוד, וגם אין ראיה ללמוד ממנה אם אמרו ר' ישמעאל באמת, או אחרים זולתו אמרו וייחסו לרבי ישמעאל, כמו שמייחסים הרבה מן הספרים העשויים לקצת מן החכמים המפורסמים". (מצוטט בספר מלחמות השם, סימן יב). ספר הזוהר אף אינו הספר הראשון שיוחס לרשב"י: קדמו לו ספרים דוגמת "נסתרות דרבי שמעון בר יוחאי" ו"תפילת רשב"י", גם הם חיבורים שחוברו ככל הנראה כאלף שנה אחרי מותו של התנא ויוחסו לו.

ואצטט בהקשר זה את לשונו של י. פירסט (הקדמה לספר ארי נוהם, עמ' xi-x):

במאה הראשונה לאלף הששי וממנה למטה, נתגלו ונתפרסמו לנו כמעט כל שארי ספרי הקבלה המצויים אצלנו המזויפים והמכונים בשם הקדמונים, בספרים רבים ושונים אשר לחכמה זו, ימציאו ויטפלו מחבריהם שמות קדמונים אשר לא היו ולא נבראו או שיניחו וישימו דברים מבהילים וכתבים בפי קדמונים, שלא עלו מעולם על רוחם. והבאת עדות ומופת וראיה מספרים אשר גם הם גם שמם המצאת רוח דמיוני שגור ברובי מחברים בחכמה זו... כי לפעמים המציא מקובל־מה גם שם מחבר קדמון גם שם ספרו. (והמחבר מאריך בהערות השוליים בפרטיהם של פסאודואפיגרפיים אלה).

⁵ הידיעה על כך שספר הזוהר יצא לאור בדורו של די ליאון מבוססת על עדויות המקובלים עצמם, כמו עדותו של ר' יהודה חייט (ממגורשי ספרד) שהודה על חלקו הטוב שזכה לזוהר שלא זכו לו הרמב"ן והרשב"א והראב"ד, שהזוהר לא התגלה בזמנם (הקדמה לספר מנחת יהודה, ראה משנת הזוהר עמוד 33), וכן על חקר הציטוטים מהזוהר, שנעדר לחלוטין מספרות הקבלה של הראשונים, ומופיע בספרים אחרים רק סמוך לסוף המאה השלש עשרה (משנת הזוהר עמ' 35). הוסף על כך את לשונו המאוחרת - ועל כך ראה להלן.

משמעות ההטעיה

אינני בטוח שהקוראים מפנימים את עומק המשמעות של ההטעיה הזו שנעשתה על ידי ליאון ו/או חבריו.

כאמור, עד שיצא ספר הזוהר לאור, תומכי הקבלה לא נהנו מתמיכה רחבה במיוחד בעם. על יוקרת הקבלה תעיד העובדה שחלק מכתביו של משה די ליאון - כתבים המקבילים בתוכנם ובאיכותם לרעיונות שבספר הזוהר - נמצאים עד היום בכתב יד, ולא הודפסו מעולם, מחוסר עניין. רוב לומדי הזוהר אינם מכירים בכלל את שמו של די ליאון ואת שמות חבריו (דוגמת רבי יוסף אנג'לט, שנטל ככל הנראה חלק חשוב בכתיבת הזוהר, ושמו התפרסם אך לאחרונה). לעומת זאת, אותם תכנים עצמם, כשהם כתובים בשמו של התנא הנערץ רשב"י, כבשו את העולם היהודי עד לימינו אלה.

ספר הזוהר הפרה תנועות רבות עוצמה בעם: תנועת השבתאות ותנועת הפרנקיסטים, ולהבדיל תנועת החסידות. אין לתאר את החגיגה הפרועה של המאגיה והאמונות התפלות בימינו, הכוללות השבעות ולחשים, סגולות וקמעות, בלא השפעת הקבלה וספר הזוהר. בהזדמנות זו אציין כי האמונה בגלגול נשמות נפוצה ומקובלת אף היא בעקבות ספר הזוהר. בתורה שבכתב ובכל ספרות חז"ל אין רמז לגלגול נשמות. אדרבה, כאשר הועלה רעיון זה לראשונה בתקופת הגאונים הוא נדחה על ידיהם [רב סעדיה גאון (בספרו אמונות ודעות, מאמר ו) מכנה רעיון זה "שיגעון וערבוב"].

מסקנה כללית ונורת אזהרה:

פרשיית ספר הזוהר מלמדת אותנו הרבה יותר מאשר על הזוהר עצמו. היא מלמדת אותנו על שיקול הדעת של החכמים ועל מידת תחכומם, ועל הקלות הבלתי נסבלת שבו ניתן לשכנע את ההמון ואת חכמיו לנטוש את אמונת אבותיו ולהאמין בתכנים חדשים וזרים, ממש: "חדשים מקרוב באו, לא שערום אבותיכם" (דברים לב יז). ציינתי לעיל את ההשתוממות שאוחזת בנו כשאנו שומעים על הניסוי הנאיבי של ר' יוסף הלוי ועל כך שר' יצחק עצמו לא ידע להשיב על דבריו. דבר נוסף שחייב להדליק אצלנו נורה אדומה הוא העובדה שחכמי ישראל אשר ראו לראשונה את דברי ספר הזוהר, וידעו שרבי שמעון בן יוחאי חי למעלה מאלף שנה לפני דורם, לא טרחו ללכת אל ביתו של משה די ליאון ולראות במו עיניהם את כתב היד העתיק, למרות שחלק מהם התלבטו בדבר, והיו נכונים להאמין כפתי המאמין לכל דבר למה שאמר להם משה די ליאון, שהוא האדם שמכר את הכתבים והתפרנס עליהם.

קשה לנו לתפוס היום את צורת המחשבה של בני הדור ההוא ואת צורת המחשבה של הדורות הבאים אחריהם. זוהי עדות להעדר קיצוני של ראייה ביקורתית. בני דורו קיבלו את גרסתו התמוהה והמוזרה של די ליאון (הטענה שכתבים עתיקים שאיש לא ידע עליהם הגיעו אליו), מאחר שכך הוא אמר, מבלי לבקש כל הוכחה לכך. וכפי שצינתי, גם אם נניח שמשה די ליאון היה נאמן עליהם, מנין לו ולבני דורו לדעת שאדם אחר לא זיף את הכתבים הללו במרוצת אלף ומאה השנה המפרידים ביניהם? הדורות שאחריהם קיבלו ללא עוררין את ההנחות שהניחו הדורות הקודמים להם, כי כך הם הניחו. במונח מסוים, זוהי ההיסטוריה שלנו. כך אנו מתנהלים מאז ומתמיד.

נספח

לקט ראיות המצביעות על זמנו המאוחר של ספר הזוהר.

(הדוגמאות מובאות מתוך ספר משנת הזוהר, מאת ישעיהו תשבי)

שיבושים הקשורים למקרא

דוגמאות לכמה מן השיבושים הקשורים למקראות המובאים בספר הזוהר:

- בזוהר מובא לשון הפסוק "לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שמות בארץ". פסוק זה נדרש על פעולות ההרס של מידת הדין המצוינת בשם אלהים. דא עקא, בפסוק עצמו נמצא דווקא שם הווייה, שהוא שם של רחמים!
- כמו כן נאמר בזוהר כי "אמו של ישמעאל ילדה את תחש, ומצדו של אברהם בא", בעוד אשר בתורה נאמר כי תחש הוא בנו של נחור מפילגשו ראומה.
- הזוהר כותב: "כגוונא דדוד דאתמר ביה והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'" (כמו דוד שנאמר בו "והיה כנגן המנגן"). אמנם הפסוק הזה מתייחס בכלל לאלישע הנביא.

שיבושים כרונולוגיים

שמות החכמים המוזכרים בזוהר מורים שהמחבר לא שת לבו לסדר הדורות. מחבר הזוהר מכנס בחבורה אחת את ראשוני התנאים עם אחרוני האמוראים אשר דורות מפרידים ביניהם.

- סתירה מעניינת יש בין התיאור של הזוהר לפיו רבי פנחס בן יאיר היה חותנו של רשב"י ונפטר לפניו, לבין התיאור בתלמוד לפיו היה ר' פנחס חתנו של רשב"י, והיה קשור לרבי יהודה הנשיא בעת שכבר היה נשיא (רבי יהודה הנשיא היה תלמידו של רשב"י בנעוריו).
- אחד מראשי החבורה בספר הזוהר הוא ר' אבא, תנא שאינו ידוע כלל, וככל הנראה הכוונה לאמורא החשוב רב (ששמו אבא אריכא. כך התפרש זיהוי זה בקרב המקובלים עצמם). רב, אמנם, נולד סמוך לפטירת רשב"י, כך שלא יכול היה להיות עם רשב"י באותה החבורה.
- ר' חייא מוזכר בזוהר כאחד מצעירי החברים, ומתואר שהיה ילד בחתונתו של ר' אלעזר, אמנם, ר' חייא עלה מבבל יחד עם בניו כשהיה גדול בתורה ובשנים.
- ר' חזקיה ור' ייסא מתוארים בזוהר כמי שנפטרו לפני רשב"י, כאשר שניהם בעצם אמוראים, ור' ייסא בפרט חי בדור החמישי לרשב"י...
- דמות מפליאה ומרכזית אחרת בזוהר היא דמותו של רב המנונא סבא, שעל "ספרו" מסתמך רשב"י רבות, והוא מצטייר כבן דורו הזקן של רשב"י שנפטר בראשית דרכו של רשב"י אך עדיין נכח באחד מן הכינוסים. עם זאת, במאמר אחר בזוהר מוזכר רב המנונא סבא כחכם שחי בזמן בית המקדש. כנגד אמירות אלה, ידוע רב המנונא סבא כאמורא בבלי המוסר שמועות בשם תלמידי רב.
- גורל דומה אירע לר' ייבא סבא, אף הוא אמורא בבלי מתלמידי רב, אשר בזוהר מובאים דברים בשם "ספרו".

- תיאורים אחרים בזהר מתארים שיחה בין ר' אלעזר בן ערך (מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי, מבני הדור הסמוך לחורבן הבית) עם ר' זירא (אמורא מתלמידי תלמידי של רב, כמאתיים שנה אחריו). כמו כן מתוארת שיחה בין התנאים ר' דוסתאי ור' יצחק (זה האחרון - בן דורו של רשב"י) כשהם משוחחים עם ר' חגי (אמורא, תלמידו של רב הונא!).
- כמו כן מוזכרים ר' שמלאי (האמורא, נכדו של רבי יהודה הנשיא), ור' רחומאי (מאמוראי בבל המאוחרים). גם שמותיהם של רבנן סבוראי (שפעלו אחרי תקופת האמוראים!) נמצאים בזהר. אלו רק דוגמאות מעטות מהשיבושים הכרונולוגיים שבספר הזהר.

שיבושים גיאוגרפיים

מחבר הזהר מזכיר ערים וכפרים רבים בארץ ישראל. מתוך שלא הכיר את המקומות הללו והסתמך על מקורות חז"ל שלפניו, טעה מחבר הזהר בכמה מקומות, ככל הנראה בעקבות שיבוש בגירסא שלפניו או אי הבנת המקורות.

- כך לדוגמא מתוארת לוד, אחד המקומות המרכזיים בזהר, כעיר בגליל הסמוכה לאושא וקיסרי, והמערה הגלילית בה הסתתרו רשב"י ובנו נמצאת ב"מדבר לוד".
- הכינרת, הנמצאת בחלקו של שבט נפתלי, מתוארת כנמצאת בחלקו של זבולון אשר צד בו את חילזון התכלת (לפי התלמוד החילזון ניצוד בים התיכון).
- העיר הבבלית הידועה מתא מחסיא הופכת בספר הזהר לכפר בגליל.
- כפר קרדו מתואר כיישוב יהודי, והוא הומצא ככל הנראה על בסיס הרי קרדו (הם הרי אררט), שנתפסו בעיני מחבר הזהר כסמוכים לתחומה של ארץ ישראל.
- קפוטקיא, מחוז באסיה הקטנה, נתפס ככפר בארץ ישראל. מקור השיבוש כנראה במאמר הירושלמי על "קפודקאי דציפורין", כלומר בני מחוז קפוטקיא הרחוקה הדרים בציפורי, שפורש בטעות כביטוי המכוון לבני כפר סמוך.

לשונו המלאכותית של ספר הזהר

הטיב שד"ל לתאר את מצב לשון ספר הזהר בדבריו אלה:

כי באמת איננו לא לשון מקרא ולא לשון משנה ולא לשון דניאל ועזרא ולא לשון אונקלוס ויונתן ולא לשון התרגומים הירושלמיים ולא לשון תלמוד בבלי ולא לשון תלמוד ירושלמי ולא לשון המדרשים ולא לשון הגאונים ולא לשון המפרשים ולא לשון הפוסקים ולא לשון הפילוסופים, אלא לשון נלעג, מעורב מכל הלשונות הנזכרים, והוא לשון העולה מאליו על שפתי כל מי שמבקש לכתוב בלשון תלמוד ולא עסק בו כל צרכו. ויודע אני באמת אדם אחד אשר למד מעט מזער בתלמוד, ומבקש לכתוב בלשון תלמוד, ואין עולה בידו אלא לשון הזהר. (מתוך: ויכוח על חכמת הקבלה, עמ' 113-114. מצוטט אצל התשבי, משנת הזהר, עמ' 77).

הארמית של ספר הזהר היא לשון מלאכותית, ערבוביה של דיאלקטים שונים שמעולם לא דרו בכפיפה אחת. בעיקר, מבוסס לשון הזהר על הארמית של התלמוד הבבלי ותרגום אונקלוס, תוך תוספות קלות מלשון התרגום הירושלמי, בעוד שדווקא לשון התלמוד ירושלמי, לשונם של חכמי ארץ-ישראל (ובתוכם רשב"י וחבריו!) לא השפיע כלל על לשון הזהר!

ביטויים מימי הביניים

בלשון הזוהר רווחים ביטויים שהתחדשו רק בימי הביניים, בימי הופעת ספר הזוהר ובמאה שקדמה לו. ברובם, בעקבות מפעל התרגום מערבית של בני תיבון. הכוונה למונחים כמו: נפש השכלית, נפש הבהמית, נפש המתאוה, צורת המדברת, צורת הצומחת, צורת השכלית, כוח המחזיק, כוח המתעורר, כוח התאוה וכוח התנועה, מוח הזיכרון, עין השכל - כל אלה מתחום תורת הנפש. מבין המונחים הפילוסופיים: עילת העילות, סיבת הסיבות, כבוד נברא, כוח ופועל במובן האריסטוטלי של אפשרות ומציאות, ארבעה יסודות, עולם הפירוד ועוד. כמה דוגמאות מאוצר הלשון של ימי הביניים: רמז (במובן של אליגוריה), אתער (התעורר) במובן של דיון בעניין, עם כל דא (עם כל זה), קיימא לשאלתא (עומד בשאלה).

יש גם מילים בהן ניכרת השפעת הערבית והספרדית, כגון דברי הזוהר המסביר מדוע קוראים לבית הכנסת "אש נוגה". בדבריו אלה מתכוון הזוהר למילה הפורטוגזית "esnoga", שמשמעה בית כנסת (הביטוי הפורטוגזי עצמו הוא שיבוש מן המילה synagoga).

קיימות דוגמאות רבות לשיבושים לשוניים בזוהר, כגון שימוש בבנינים לא נכונים. מעניינים יותר הם מלים שמובנן בזוהר השתנה: הפועל אוזיף שמשמעו הלווה כסף, משמש בזוהר במשמעות של ליווי אדם. תוקפא (= חוזק) משמש במובן של חיק (שיבוש שמקורו באי הבנת תרגום אונקלוס על הפסוק "שאהו בחיקך" - "סוברהי בתוקפך"). צחותא (= צימאון) משמש במובן של צלילות הדעת. טייעא - שבתלמוד מובנו ערבי, מציין בזוהר תמיד חמר יהודי. המונח "בוצינא דקרדנותא" המשמש בזוהר במובן של אור חזק נובע מאי הבנת הביטוי התלמודי "חיטי קורדניתא" - חיטים מקורדיסטן שהן קשות וחזקות.

רמזים היסטוריים

עיון בספר הזוהר מראה שהוא נכתב בתקופה בה שלטו הנצרות והאסלאם (כזכור, האסלאם נוסד במאה השביעית, כחמש מאות שנה אחרי רשב"י). גם שרה של מצרים "רהב" משמש בזוהר כשרו של ישמעאל המייצג את האסלאם, אחרי שמצרים הפכה להיות חלק מעמי האסלאם. בפרט מצויים בזוהר "נבואות" המשקפות את זמן ההווה של מחבר הזוהר, כגון "ר' אלעזר בן ערך" ה"מתנבא" על האבן הקדושה שיטמאו את מקומה הקדוש, "נבואה" המתייחסת קרוב לוודאי למסגד עומאר שנבנה על אבן השתיה. נבואות המתייחסות לשלטון "ישמעאל" בארץ, ולמסעי הצלב. במאמר המובא בשם ר' יהודה על הפסוק "ושפחה כי תירש גבירתה", מתאר "רבי יהודה" את הגלות תחת שלטון ישמעאל על גזרותיהם ועינוייהם, וכותב שעד היום שולטים הישמעאלים על ישראל ואינם מניחים להם לעמוד בדתם, וכי אין גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל. מאמר זה, הנכתב בלשון הווה ומתאר את הגלות תחת ישמעאל לא יכול היה להיכתב על ידי מי מחז"ל, שהלכו לעולמם לפני שנולד האסלאם.

חישוב הקץ - מאלף לראות שחישובי הקץ המופיעים בזוהר, מכוונים את הקץ לסביבות שנת 1300-1310, ויש שכיוון לשנת 1340, וזאת כדרכם של מחשבי קיצין שדרכם לחשוב שהקץ ממשמש ובא בימיהם. במאמר אחד אף נרמזו בבירור שכבר עברו 1200 שנות גלות (כזכור רשב"י הוא בן דור בר כוכבא, וחי עשרות שנים בלבד אחרי חורבן הבית).

שונות - בנוסף על האמור לעיל קיים מגוון של ראיות המצביעות על זמנו המאוחר של הזוהר. לדוגמא, הידע האנטומי והרפואי המשתקף בספר הזוהר משקף את הידע שרווח בימי הביניים,

בייחוד בספרות הערבית. הזוהר מתאר את הניקוד והטעמים בשמותיהם ובצורתם, והללו, כידוע, נתהוו בתקופת הגאונים בלבד. כמו כן מתייחס הזוהר לתפילות רבות שחוברו אחרי תקופת התנאים, ובחלקם אחרי תקופת התלמוד, כמו גם לפיוטים מאוחרים יחסית כפיוטי רבי שלמה אבן גבירול. כמו כן הזוהר מכיר את המנהג להניח שני זוגות של תפילין, מנהג שמבוסס על מחלוקתם של רש"י ורבינו תם, המאוחרים לרשב"י בכאלף שנה.

קשה לסיים מסכת זו מבלי להביא דוגמא מעניינת מדבריו של רשב"י עצמו.

על הפסוק "ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה, ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (בראשית ו ב), אומר רשב"י שהכוונה בביטוי "בני האלהים" לבני הדיינים (שהרי בלשון המקרא מכונים השופטים לעתים "אלהים"), והוא היה מקלל את מי שמפרש שהכוונה לבני האלהים ממש (בראשית רבה, פרשת בראשית כו). ואילו בספר הזוהר מופיעה בדיוק אותה דעה שרשב"י מקלל את האומרה, והמזהה את בני האלהים עם המלאכים עזא ועזאל (זהר חדש ב, רות לו א, ובדומה לכך במקורות נוספים בזוהר).

סביר להניח שבאותה מידה היה רשב"י מקלל את מי שמייחס לו את ספר הזוהר...

לקריאת ספרו של הרב יחיא קאפח - "מלחמות השם" במהדורה חדשה (PDF), לחצו [כאן](#).

לקריאת הספר "מלחמות השם" בטקסט חופשי, לחצו [כאן](#).

לקריאת מאמר זה בטקסט חופשי, לחצו [כאן](#).

כתובת מאמר זה ברשת: www.yahadut.org.il/zohar/odot-hazohar.pdf

חזרה לאתר yahadut.org.il

לתגובות: odot.hazohar@gmail.com